

*Grija pastorală în Sfintele Taine,
între misiunea Bisericii și provocările
contemporane ale ecumenismului*

Paul Octavian PORCESCU

Abstract: The Church's mission today is no longer conceivable only in the generous context of ecumenical dialogue, be it parish level, either by the diocese or the Church. The Ecumenism of Church's mission is a greater chance since recapitulates the beginnings of the Christian Church. Analytical relationship between pastoral activity like mission and the Sacraments as a means of pastoral care is like a constant of this paper. A paper that includes a bidirectional approach to research: a). Synthetic-analytical delineation of the main considerations in systematically register, referentials at theological level, on the sacramental-liturgical pastoral care of the present, and b). a summative foray into observing and anticipating the main challenges of the contemporary world on the mission of the parish and the Church in the context of parish pastoral work through the Sacraments. The overall findings converge to provide an answer to the dilemma induced by the double registry of the study purpose, set by the title.

Keywords: Sacraments, Pastoral Care, Ecumenism, Mission of the Church, Parish, Sacramental Theology, Pastoral Theology

Preliminarii. Pastorația - efect al slujirii lui Hristos și condiție a ecumenismului

Textele Noului Testament, mai ales cele din Evanghelii, Faptele Apostolilor și din epistolele pastorale, precum și din literatura bisericească, ne înfățișează pe preot ca pe o călăuză sau îndrumător al credincioșilor pe calea spre mântuire. Apostolatul este o slujire a lui Dumnezeu și a oamenilor, în același timp. „*Preotul slujește pe Hristos slujind pe semenii săi, luminându-i, călăuzindu-i pe calea cea dreaptă și ajutându-i din toate puterile sale în strădania lor spre lumină și fericir, spre mântuire. Acesta este sensul preoției ortodoxe: slujirea lui Dumnezeu și a poporului*”¹.

Slujirea, în îndoitul ei aspect a fost specificul creștinismului chiar de la începuturile lui; dar în contextul lumii de astăzi și al societății, ea nu presupune renunțarea la tradiția Bisericii, ci se înscrie pe linia acestei tradiții. Apostolatul, misiunea preotului este expresia slujirii deopotrivă a lui Dumnezeu și a oamenilor, a Bisericii și a poporului căruia aceasta aparține prin credincioșii ei. Căci dacă Biserica se preocupă de raportul cu lumea în general, cu atât mai mult trebuie să se preocupe de raportul cu poporul în mijlocul căruia ea lucrează. Membrii Bisericii înțeleg lumea în dimensiunile ei concrete, istorice. Însă apostolatul, prin forma lui concretă, denumit ca și apostolat social, ca doctrină și formă de slujire constituie forma de pastorație deosebit de eficace.² Cele două forme cunoscute de pastorație, individuală și colectivă, se desfășoară simultan, pe două planuri: local, la nivelul relațiilor *eu-tu*, la nivelul parohiei și al Bisericii locale, naționale și universale, la nivelul marilor regiuni sau la nivel mondial. Prezența Bisericii în lume prin slujire, pastorație, atât pe plan local cât și pe plan universal, este un imperativ al mesajului primit de ea de la

---

¹ Patriarhul Justinian, *Apostolat social*, vol. V, 1948, p. 20.

² Episcop Dr. Antonie Plămădeală, *Biserica slujitoare*, București, 1972, pp. 283-284.

Hristos, capul ei, prin Sfinții Apostoli (Matei XXVIII, 19-20; Marcu XVI, 15-16) și al lucrării ei spre mântuirea tuturor (Matei XX, 28; Marcu X, 45). Pastorația, slujirea se face în numele lui Hristos și de aici stilul ei propriu: flexibil și în funcție de nevoile concrete ale momentului cu care este confruntat poporul, fiecare creștin în parte. Și fiindcă Hristos se identifică pe Sine cu semenul aflat în nevoie și care așteaptă mântuirea, pastorația, indiferent de formele ei, este o slujire a lui Hristos Însuși³.

De la început, misiunea Bisericii a fost bidirecțională: misiunea *ad intra*, sau internă (Biserica s-a ocupat de cei botezați, organizând viața internă, liturgică, socială) și misiunea *ad extra*, externă (Biserica a propovăduit și mărturisit Evanghelia celor din afară - Fapte 11, 3). Astfel, Biserica apare atât ca o comunitate euharistică - poporul lui Dumnezeu deja răscumpărat, care se adună să comemoreze faptele lui Dumnezeu din istoria mântuirii, trăind o viață nouă în Duhul Sfânt - cât și ca o comunitate apostolică misionară, care are conștiința unei trimiteri speciale către cei necredincioși. Așadar, Biserica dispune de două piloane esențiale cu care actualizează iconomia mântuirii: cel pastoral, având disciplina ei internă, euharistică, și cel misionar, având proiectul ei apostolic, de a răspândi Evanghelia.

Pastorația creștină în îndoitul ei aspect, individual și colectiv, este, în fond o *teologie a aproapelui*, cerută astăzi mai mult ca oricând. „Dumnezeu care a creat pe toți are grijă de toți. El ne cheamă însă și pe noi să avem grijă de copiii Săi, să avem grijă unii de alții. Ne cheamă să-i fim **colaboratori** în această grijă a Lui de noi înșine și de semenii noștri. Toată osteneala în zidirea reciprocă este **colaborare** a noastră cu Dumnezeu (I Corinteni III, 8-9). Dumnezeu vrea, în definitiv, să creștem în iubirea noastră întreolaltă. Prin aceasta răspundem solicitării Lui sau împlinim voia Lui. Dar fără efortul nostru, fără străduința noastră într-o slujire reciprocă, fără trăirea într-o efectivă răspundere reciprocă, nu ne achităm de răspunderea

³ *Ibidem*, p. 305

față de Dumnezeu"⁴. „Biserica Ortodoxă – notează pr. Dumitru Stăniloae – socotește că mântuirea nu se finalizează în moartea lui Hristos pe cruce, ca echivalent juridic al jignirii ce a adus omenirea lui Dumnezeu, ci în unirea lui Hristos cel răstignit și înviațat cu oamenii ce cred în El, pentru ca și ei să poată muri păcatului și învia. Consecvent cu aceasta, ea acordă Tainelor un loc de mare importanță în iconomia mântuirii ca mijloace prin care se înfăptuiește această unire a oamenilor cu Hristos”⁵

„Ecumenismul sacramental” sau pastorația prin Sfintele Taine „ca toți să fie Una”

Valoarea intrinsecă a Sfintelor Tainelor este una *hristologică*, *pnevmatologică* și *bisericească*, nicidecum una confesională. Așa cum afirma Hristou Andrutsos, noi nu ne putem priva de Sfintele Taine decât în favoarea nesfințirii și, în final, a despărțirii de Hristos. „Înstrăinarea de sfințenie este înstrăinarea de fundamentul Sfintelor Taine, este înstrăinarea de înțelesul autentic al lor”⁶.

Ecumenismul sacramental nu se poate justifica în logica motivelor pentru care creștinismul s-a fărâmițat, fragmentat multipolar. Nu negăm existența motivelor teologice la baza schismei, a reformei și a celorlalte despărțiri confesionale, dar în realitate cele morale, politice, etnice au stat la baza acestei fragmentări. La fel, nu poate fi negat faptul că realitatea unei anumite sensibilități a ecumenismului sacramental este dezvoltată dintr-o confuzie între sentimentul de apartenență la o confesiune creștină cu sentimentul de apartenență la Hristos. Tainele sunt mijloace ale harului dumnezeiesc care ne

---

⁴Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, *Slujitori ai lui Dumnezeu, slujitori ai oamenilor*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVIII (1970), nr. 3-4, pp. 413-414

⁵Idem, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 3, p. 7.

⁶Hristou Andrutsos, *Simbolica*, p. 239.

legitimează să aparținem trupului lui Hristos și derivă din Acesta. Cu fiecare Taină pe care o primim, Hristos Domnul moare și învie cu noi, toată existența creștină de la Botez și până la învierea de obște este determinată de comuniunea în moartea și învierea cu Hristos.⁷ **Tainele sunt respirația continuă a Bisericii** prin care ea inspiră și revarsă neîncetat pe Duhul Sfânt asupra mădularelor ei. **Prin Sfintele Tainele și mai cu seamă prin Euharistie**, cu care simțim nevoia să ne împărtășim cât mai des, dar cu vrednicie, **creștem în Hristos până la vârsta deplinătății Sale** (Efes. 4, 13). De aici și **importanța hotărâtoare pe care Sfintele Taine de inițiere** o au în soteriologie, care este una prin excelență ecumenică, întrucât Hristos a afirmat: „Mă rog ca toți să fie una, cum Tu, Tată, ești în Mine, și Eu în Tine, ca și ei să fie una în noi, pentru *ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis*” (Ioan 17, 21).

Divergențele și toate diferendele ecumenice din arealul teologiei doctrinare cu referire la Sfintele Taine derivă și din rolul pe care dimensiunea practică a Sfintelor Taine o incumbă la nivelul pastorației. Astfel, nu poate fi negat faptul că unicitatea naturii Tainelor trebuie discutată separat de unicitatea bisericii, adică de pretențiile ridicate cu privire la faptul că o anumită biserică este singura a lui Hristos. Dacă există Biserică văzută și Biserică nevăzută, Biserică locală și Biserică universală etc. rezultă cu necesitate că toți credincioșii din biserică nevăzută sau universală au comuniune cu Hristos în Tainele ce se săvârșesc în Biserici văzute despre care credem în mod reciproc că sunt greșite. Totuși, crezul nostru ne obligă la logica inversă a rațiunii folosite anterior: observația că Sfintele taine au un Unic institutor, derivă de la unicitatea persoanei lui Hristos, ca dar al Unicului tată ceresc, prin unicul Duh Sfânt al Său. Natura Tainelor este una unică. Tainele nu pot fi împărțite, ele sunt a celor care le au. Botezul, Sfânta Euharistie și toate celelalte trebuie văzute în unicitatea lor. Natura

⁷ Pr. Ilie Moldovan, *Pregătirea morală pentru primirea Sfintelor Taine*, în rev. „Glasul Bisericii”, anul XXXVII (1978), nr. 3-4, p. 236

unică a Tainelor ne pune împreună într-un mod unic, într-un mod unic nu ca biserică confesională, ci ca Biserică universală a lui Hristos și cu Hristos. Iată cum explică Yannaras acest lucru: „... *Trupul nu este numai carnea omului, ci este întregul complex de relații care duc la conservarea și supraviețuirea sa și la satisfacerea numeroaselor sale nevoi. Viața și adevărul Bisericii sunt toate aceste relații transformate în Euharistie și comuniune iubitoare*”⁸.

Fondul ecumenic al Tainelor nu trebuie să fie socotit ca o indulgență teologică, deși este de dorit atitudinea conciliantă a teologiei postmoderne. Nu amabilitatea teologică și nici intențiile ecumenice ale bisericilor, nu ele sunt cele care pot, mai devreme sau mai târziu, să ofere un punct comun important în a putea să vedem ce ne unește și ce ne desparte cu privire la Sfintele Taine. **Natura Tainelor este intrinsec una ecumenică și universală**, iar acest ecumenism îl realizează participarea intrinsecă a Sfintei Treimi la fiecare Taină. Natura ecumenică a Tainelor este Sfânta Treime. „... *Înainte de a considera în taine remediul suprem al nevoilor noastre, vedem în ele epifania, arătarea lui Dumnezeu și efuziunea energiilor îndumnezeitoare*”⁹. Prezența reală a lui Hristos le conferă nota comună și tot această prezență le face universale. Tainele nu au un conținut ecumenic și universal pentru că vrem, ci ele au acest conținut pentru că sunt teocentrice, hristocentrice, pnevmatocentrice. Nici o Biserică nu poate oficia Sfânta Euharistie, Botezul sau oricare altă Sfântă Taină în afara prezenței Sfintei Treimi: „*Hristos și Sfânta Treime – subliniază Părintele Stăniloae – nu se cunosc decât prin Biserică în eficiența Lor, dar pe de altă parte, sunt cunoscuți ca Taine, pentru că sunt cunoscuți în realitatea sensibilă a Bisericii*”¹⁰. Sau, cum arată prof. Ștefan Buchiu „*în Sfintele Taine, credinciosul se întâlnește nu numai cu Hristos, Care îl sfințește prin harul Său,*

---

⁸ Christos Yannaras, *Abecedar al credinței*, p. 179.

⁹ Paul Evdokimov, *Prezența Duhului Sfânt în Tradiția Ortodoxă*, p. 117.

¹⁰ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 3, p. 12.

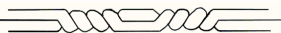
ci și cu Duhul Sfânt, Cel ce este nedespărțit de Hristos atât în Sfânta Treime, cât și în Biserică. Lucrarea Duhului Sfânt se împletește cu lucrarea lui Hristos în Sfintele Taine, căci harul este unic și îi unifică pe cei ce-l primesc”¹¹.

Iar Taina Treimii, ca mod de manifestare a iubirii depline, dezvăluită nouă oamenilor la nivel practic prin efectele Sfintelor Taine, nu prinde contur decât prin ceea ce fiecare Biserică realizează pentru credincioșii pe care îi are: **o pastorație care nu poate exclude săvârșirea Sfintelor Taine**. Iar lucrul acesta de datorează faptului că Hristos - Arhiereul Veșnic este Cel care a instituit mijloacele prin care să-și pună la dispoziție, ca „hrană spre veșnicie”, Trupul pentru noi și tot El a făcut ca prin această devenire teandrică să fie posibilă lucrarea harurilor Sale în credincioșii care mărturisesc credința în El și care participă nemijlocit la Tainele Sale, adică la realitatea bisericească ce anticipă spațiul doxologic *etern* („până la sfârșitul veacurilor”), *unic* („ca toți să fie Una”) și *nebiruit* („porțile Iadului nu o vor birui”). Observăm că Sfintele Tainele sunt premisa unei unități de comuniune cu Dumnezeu. Ele unifică prin Hristos pe toți oameni care participă la săvârșirea lor, atât la nivelul bisericii locale cât și la nivelul bisericii universale. Existența Tainelor, prin pastorația realizată la nivelul fiecărei Biserici, fiecărei comunități de creștini, face imposibilă păstrarea unei unități doar pe criteriile confesional creștine, deoarece în ele Trupul lui Hristos, care este unul și neîmpărțit, harul și dragostea desăvârșesc.

Misiunea pastorală și pastorația sacramental-misionară în fața provocărilor contemporane

Misiunea pastorală și pastorația sacramental-misionară a Bisericii și implicarea ei în dialogurile interconfesionale și

¹¹ Ștefan Buchiu, *Întrupare și unitate*, p. 175.

interreligioase constituie un imperativ major al vremurilor prezente, vremuri de transformări ireversibile și cu impact imens la nivel mondial și național: globalizarea¹² sub toate aspectele ei economice, sociale, culturale și chiar spirituale. Biserica este misionară în ființa ei și această trăsătură se regăsește în cea de-a patra notă caracteristică: apostolicitatea¹³.

Între misiunea și concretizarea pastorală a ei din Apus și Răsărit, de-a lungul istoriei, diferența este foarte clară. Apusenii (catolici și protestanți) văd extinderea Bisericii *orbis terrae*, iar Ortodoxia vede misiunea împlinită prin extensiunea lui Hristos Cel mort, înviat și preaslăvit în cei care cred. Însă doar în spațiu eclesial Sfintele Taine conferă tensiune și impun exigența pastoral-misionară. Tainele fortifică misionar, îi nasc, cresc și hrănesc pe oameni. Biserica este un teren de angajament unde se trăiesc intens forțele tensiunilor haric-misionare, unde se pot observa opțiunile divergente, în același câmp misionar a ordinii ideologice și sociale, un real pluralism existent într-o manieră de a reprezenta Biserica¹⁴. Demersul pastoral-misionar al Bisericii prin împărtășirea harului Sfintelor Taine trebuie

---

¹² Prin caracterul ei universalist, globalizarea tinde la unificarea și relativizarea valorilor și identităților naționale, existând pericolul omogenizării. Totodată, acest fenomen particularizează, favorizând individualismul și pluralismul, printr-o explozie de credințe și denominațiuni religioase. Procesul globalizării implică în sine pericolul sincretismului. Este important ca sincretismul să nu fie înțeles numai în accepțiunea sa negativă, ca o trădare a Ortodoxiei.

¹³ Așadar, o eclesialitate fără apostolicitate, și invers, nu poate exista. Cele două învățături fundamentale se intercondiționează: pe de o parte, Biserica este extensiunea Lui Hristos - Cel mort și înviat - și prin El, a întregii Sfintei Treimi, în toți cei care stau în legătură și-L mărturisesc drept Cap al Bisericii, împărtășindu-se de harul Său prin Sfintele Taine ca lucrări văzute și săvârșite de ierarhia aflată în succesiunea apostolică.

¹⁴ Acest pluralism deschide perspectiva câmpului de tensiuni în care apar noi forme de angajament creștin în urma activității misionare, omul contemporan confruntându-se permanent cu evoluția tehnologic-informațională și cu duhul secularizării lumii moderne.

să cuprindă conceptul potrivit căruia Biserica nu este în fond, doar comunitatea cu extinsă de membri, ci chiar și cea cu număr mai mic, dar în care sălășluiește mărturia cea duhovnicească despre trăirea în viața noastră a vieții lui Iisus Hristos, cea autentică. Astfel înțelese, misiunea și pastorația sacramentale nu este reprezentată de un proiect grandios, asemeni unei caracatițe care cuprinde totul în sine – acesta este de dorit numai pentru a conferi unitate de plan și acțiune sistemului – ci de intervenția în micro, de îndeplinirea misiunii de păstor de suflete și a aceleia de următor al Mântuitorului, calitate pe care o are orice creștin botezat, nu numai clericul și nu numai cei cu anumite răspunderi în Biserică.

O provocare concretă a Bisericii din contemporaneitate, cu implicații asupra pastorației sacramentale, o constituie **migrația** – care favorizează transformarea postmodernistă a societății, prin ambele variante ale sale: 1. din țări sărace, în țări bogate și 2. din mediul rural, în mediul urban. În ceea ce-i privește pe românii plecați în străinătate, trebuie subliniat faptul că mediul în care trăiesc aceștia este, de cele mai multe ori, neprielnic exprimării apartenenței lor la Ortodoxie. De aceea, „*Ortodoxia în Occident rămâne o prezență discretă, care încearcă să explice mai bine lumii occidentale unele aspecte ale spiritualității sale: icoana, rugăciunea lui Iisus, liturgia bizantină*”¹⁵. Este imperios necesar să se asigure asistența religioasă cât mai diversificată în diaspora; de aceea, este lăudabilă inițiativa Sf. Sinod al B.O.R. de a spori numărul eparhiilor și parohiilor românești peste hotare. În caz contrar, singura modalitate de a păstra legătura migranților cu tradiția și spiritualitatea românească rămâne Internetul, cu toate capcanele lui. Din fericire, structurile ecclesiale aparținând B.O.R., situate în afara granițelor țării, se bucură de recunoașterea

¹⁵ Pr. prof. dr. Emanoil Băbuș, *Ortodoxia națiunilor în Europa Occidentală*, în vol. „Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană”, Editura Universității din București, 2006, p. 113

necesară, precum și de drepturile ce li se cuvin¹⁶.

Concluzii

Teologia pastorală a Sfintelor Taine, dar mai exact cultul în acțiune al acestei teologii, prin pastorație, trebuie să fie și să rămână primită de la Domnul. Prin ea păstrăm deschisă calea harului, adică a energiilor necreate, prin care Iisus Hristos se menține prezent între noi și în noi cu scop soteriologic. Fragmentarea confesională a pastorației prin Sfintele Taine poate fi în detrimentul prezenței lui Hristos și, implicit, în detrimentul propriei noastre mântuirii. Recrudescența protestantă și neoprotstantă față de Sfintele Taine, de exemplu, trebuie înțeleasă, cel mult, ca o „mânie” împotriva unor oameni care s-au folosit de harurile dumnezeiești în scopuri nedumnezeiești. De asemenea, *auto-suficiența* Bisericilor tradiționale cu privire la Sfintele Taine trebuie înțeleasă cel mult ca o *fidelitate* de administrator față de bunurile care aparțin lui Dumnezeu; altfel, putem vorbi despre o *deposedare* a lui Dumnezeu de realitățile care îi aparțin *doar Lui*.

Ecumenismul sacramental este un efect al atitudinii lui Dumnezeu, nu un scop al teologiei contemporane sau al teologilor contemporani. În acest sens în practica pastoral-misionară trebuie să se regăsească atitudinea lui Dumnezeu. Doar astfel ea este *teoforică*, *logoforică* și *pneumatoforică*, adică, doar în acest caz este trinitarodoxologică. De aceea Sfintele taine și săvârșirea lor constituie elementul *sine qua non* prin care Dumnezeu își face viu și lucrător cuvântul Sfintelor Scripturi în viața Bisericii precum și în zidirea spirituală a membrilor Acesteia.

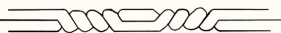
¹⁶În Germania, Mitropolia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și de Nord a fost recunoscută recent drept corporație publică. Despre aceasta, a se vedea studiul pr. prof. dr. Adrian Gabor, *Contribuții actuale ale Bisericii Ortodoxe Române privind integrarea în Uniunea Europeană*, în vol. „Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană...”, ed. cit., p. 35

Măreția fiecărei confesiuni creștine în parte nu trebuie să constea dintr-o sinonimie a egoismului și exclusivismului promovat de vechii sau noii evrei, iar Teologia Sacramentală și cea Pastorală nu permite acest lucru. Cele două coagulează spiritul de căutare a lui Dumnezeu din fiecare ființă umană, de împlinire a ei până la *statura bărbatului desăvârșit*, iar acest mod pastoral misionar are rostul să mărească împărăția lui Hristos reprezentată în și prin Biserică. *Împreună moștenitori, un singur trup, parte la aceeași făgăduință* sunt declarații dumnezeiești care derivă din Taina lui Hristos Cel în Treime slăvit, și trebuie să se regăsească în toate celelalte Sfinte Taine care mijlocesc și împărtășesc, după necesități, harul *koinoniei* în vederea sfințirii și a desăvârșirii individuale.

Din acest motiv, Sfintele Taine, săvârșirea lor, rămâne paradigma ecumenică prin excelență a comuniunii dintre Dumnezeu și creatura Sa, dintre Hristos și cei pentru care S-a jertfit, dintre Duhul Sfânt și toți cei care-l primesc prin exact aceste lucrări harice, îndumnezeitoare, care sunt Sfintele Taine.

Bibliografie

1. ANDRUTSOS Hr., *Simbolica*, Craiova, Edit. Centrului Mitropolitan al Olteniei, 1955.
2. BĂBUȘ, Emanoil, *Ortodoxia națiunilor în Europa Occidentală*, în: „Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană”, București, Edit. Universității din București, 2006.
3. BUCHIU, Ștefan, *Întrupare și unitate*, București, Editura Libra, 1997.
4. CIOCAN, Pr. lect. univ. dr. Tudor Cosmin, *Curs De Misiologie Și Ecumenism*, disponibil online la <http://ctcresearch.ro/files/Download/CURS%20DE%20misiologie%202.2013.pdf>.
5. EVDOKIMOV, Paul, *Prezența Duhului Sfânt în Tradiția Ortodoxă*, București, Edit. Anastasia, 1995.

6. GAMBOȘ, Stelian, *Biserica Ortodoxă în fața provocărilor lumii contemporane și rolul ei social-filantropic în societatea postmodernă, secularizată*, disponibil la <http://www.crestinortodox.ro/religie/biserica-ortodoxa-fataprovocarilor-lumii-contemporane-124595.html>.
7. JUSTINIAN, Patriarhul, *Apostolat social*, vol. V, 1948.
8. MOLDOVAN, Ilie, *Pregătirea morală pentru primirea Sfintelor Taine*, în rev. „Glasul Bisericii”, anul XXXVII (1978), nr. 3-4.
9. MUREȘAN, Radu Petre, *Provocări și perspective ale Bisericii Ortodoxe în Uniunea Europeană*, în: „Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană”, București, Edit. Universității din București, 2006.
10. PICIORUȘ, Dorin Octavian, *Sfintele Taine ca resursă pentru ecumenism hristocentric și comuniune interconfesională*, material disponibil la <http://www.teologiepentruazi.ro/2012/09/08/sfintele-taine-ca-resursapentru-ecumenism-hristocentric-si-comuniune-interconfesionala/>.
11. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Biserica slujitoare*, București, 1972.
12. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 3, București, Edit. I.B.M. B.O.R., 1997.
13. STĂNILOAE, Dumitru, *Slujitori ai lui Dumnezeu, slujitori ai oamenilor*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVIII (1970), nr. 3-4.
14. YANNARAS, Christos, *Abecedar al credinței*, București, Edit. Bizantină, 1996.